

„Ha valakinek megvan az összes papírja...”

Transzglobál-monológ

Annak idején, amikor én születtem, Magyarországon már polgári világ volt. De ezt később torzították: hogy itt az ún. Horthy-rendszer volt – pedig ilyen tulajdonképpen nem volt. Ez szimbolikus elszínezése az akkori társadalomnak. Valójában abban az időszakban nagyrészt, illetve még azt megelőzően, az Osztrák–Magyar Monarchiában nagyon kellemes világ volt. Magyarország a dualizmus alatt gyorsan fejlődött: akkor jöttek be a vasútvonalak, gyárak épültek; és általában is fejlődött a gazdaság – jólét volt. Persze a szegényebb embereknek nem ment olyan jól; de hát a szegényebb embereknek sosem ment jól. Paradicsom nem volt, viszont nem volt pokol sem. Aztán a háború után jött a tragédia: Trianon. A tragédia az volt, hogy az ország elvesztette ezeréves határait, és véget ért egy olyan korszak, amikor a kisebbségek még szépen éltek egymás mellett. Nagyon sok nemzetiség élt akkor együtt. Akármit is mondanak, itt egyáltalán nem volt kisebbségüldözés!

Az egyik fajta népcsoport például, a zsidók, foglalkozhattak a kereskedelemmel. Ha pedig még régebbre tekintünk vissza, elődeink közül sokan még nagybirtokokon voltak jószágigazgatók. Nekem is volt egy nagybácsim, aki egy birtokon dolgozott, de a nagyapám elődjei is így gyűjtötték össze a vagyonukat. A nagyapám meg fűszerkereskedő volt Kassán. A zsidó jószágigazgatók kezességét vállaltak a nemesek földjeiért, aminek a bevételét nagyrészt átadták, de egy részét megtartották maguknak. Amíg a nemeseknek volt mit Bécsben elkártyázníuk, addig ez nem jelentett problémát. De persze vidéken így is rengetegen voltak, akiknek egyáltalán nem ment olyan jól. Apám a háború után elment Hamburgba. Azt mondták neki, hogy Hamburgban nagyon jó élet van; újra pezsgett a város... Amikor Hamburgban volt, akkor jött a krach, az összeomlás, és fillérekért lehetett ingatlant venni. Ő vett pár házat; később pedig, ahogy a gazdasági helyzet javulni kezdett, eladta őket jó pénzért.

Hatalmas vagyonunk ugyan nem volt, de már volt ez a nagykereskedés Kassán, illetve apámnak lett két pesti bérháza, meg itt a hegyen egy villája. Az egyik bérházunk a Ráday utcában volt, a másik pedig a Váci úton, a mai Balzac utca sarkán. De a villa is megvan még, itt a közelben. Egy kis nyaraló volt: nem volt fűthető, ezért csak nyáron használtuk, de még késő ősszel is itt voltunk. Nem mentünk be a városba, mert elég kellemes volt az időjárás. Egy rabbinak is volt villája itt a Svábhegyen, így még az olyan zsidó ünnepeket is itt tartottuk, mint az újév meg az engesztelés napja. Nála volt az istentisztelet. Az én családom ugyan nem volt,

A monológ alapjául szolgáló interjú készítette és szerkesztette: Szabó Linda.

csak közepesen vallásos: vagyis nem volt ortodox, csak konzervatív. Apám betartotta a szabályokat, kóser kaja volt, de a nőknek már nem kellett részt venniük az istentiszteleten, meg anyámnak sem kellett a böjtöt tartani. De ő betartotta. Békés világ volt az. Nem volt semmilyen üldözés. Itt ugye svábok laktak, de ha lementem biciklizni a Kút völgyi útra, akkor csak nagyon ritkán fordult az elő, hogy sváb kölykök kiabáltak ránk, hogy „Bpüdhös zsidó!” De ez is olyan hülyeség volt. Szóval nem volt senkinek olyan gondja, mint később a kommunisták meg a nyilasok idején. Nem voltak erőszakcsoportok sem. Minden nap nyugodtan bementem az iskolába; villamossal a Moszkva térre – akkor Széll Kálmán térre –, aztán onnan egy másik villamossal az Abonyi utcába. Ott volt az iskola. Egy hónapig kellett így közlekednem; aztán később, amikor a hűvös napok jöttek, beköltöztünk a Ráday utcába.

Amikor '38-ban a németek megszállták Ausztriát, és Hitler bevonult Bécsbe, az emberek elkezdtek beszélni arról, hogy itt valami készülődik. Mondjuk akkoriban ilyesmi minket, fiatalokat nem érdekelt. De voltak Ausztriában, akik azt gondolták, hogy ó, hát Hitler egy reformer, és minden rendben lesz. Nekem volt egy nagybácsim, aki elment Izraelbe, kivándorolt, mert azt gondolta, hogy rossz idők következnek, de a családból a legtöbben nem törődtek ezzel. Az ilyen megváltószerű emberekért mindenki hajlamos lelkesedni, még azok is, akik később áldozataivá válnak. De hát akkor még ezt nem lehetett tudni; a bajok sokkal később kezdődtek nálunk, Magyarországon. Ahogy felnőttem – már voltam 15-16 éves –, akkor az ember már érezte, látta, hogy mi fog történni. De még mindig nem hitte el – a múltban nem történt ilyesmi –, hogy ilyen tragédiák lehetségesek. Lassan követték egymást az események. Először az osztályfőnököm azt mondta, hogy bevezetik a katonai oktatást – azt hitték, ilyet egy zsidó iskolában is lehet. Az osztályfőnököm viccesen mondta, hogy majd lesz egy kis bajszos figura, és majd arra kell lőnünk. Mi ezt nem nagyon értettük. Aztán végül az iskolát bezárták. Szép iskola volt; sok kiváló ember jött ki onnan. A legelső korlátozások eredményeként a zsidó egyetemi professzorokat kirakták az egyeteméről, és mivel valamiből meg kellett élniük, középiskolákban kezdtek el tanítani. A mi tanárunk is egy ilyen egyetemi professzor volt. Ennek is megvolt a jó hatása: rendkívül magas színvonalú volt az oktatás. Évekig ment tovább a korlátozás, majd addig fajult a helyzet, hogy elkezdtek elvinni vidékre a zsidókat. A nagyapámat is elvitték, de ő már nem bírta. Vannak fényképek a családról, akik az aranylakodalmukon ott voltak – azok közül már talán csak én vagyok az egyetlen, aki él. A nagy többséget deportálták, de volt olyan, mint az unokatestvérem, akit elvittek munkaszolgálatra, de átszökött az oroszokhoz, és ők taníttatták Leningrádban. Egyetemre is oda járt. Nagyon jó professzor lett. Volt egy másik unokatestvérem is, aki szintén megpróbált átszökni az oroszokhoz. Őt meglőtték, mert csak azt látták, hogy valami mozog, ezért lőttek – nagyon rizikós dolog volt átszökni. Később katona lett, és amikor megtudta, hogy kiirtották a családját, azt mondta, ő nem ejt foglyokat; és mindenkit agyonlőtt, akit elfogott.

A háború alatt nekem szerencsém volt, mert amikor az okos pestiek először felismerték, hogy micsoda veszély van, egy barátom barátjaként összekötöttésbe kerültem az ellenállási mozgalommal. Nem a zsidók eszméltek fel, mert a zsidó hitközség árulóként viselkedett: azért, hogy megmeneküljenek, mindig megnyugtatták az embereket, hogy nem lesz semmi baj, itt nem irtanak ki senkit; ezek csak rémhírek, úgyhogy nem kell elmenekülniük. Anyámék is azt hitték, hogy meg fognak menekülni, aztán dehogyan menekültek meg! Az emberek meg nyugodtan sétáltak az utcán. Hát, nem kellett volna. Volt valami ellenállás, de nem sok. Ez, amibe én lettem beszerelve, egy szövetséges ellenállás volt, alapvetően a nyugati hatalmak szervezték. Amerikaiak voltak benne, meg angolok. Magyarországon az ellenállási

mozgalom központja a Vadász utcában volt. Oda jártunk, hogy ott közvetve kapjunk parancsokat. Azt csináltuk, hogy végigmentünk a Váci úton, és ahol németek voltak, felírtuk a házszámokat, majd továbbmentünk. Kémkedés volt – hogy amikor a szövetségesek jönnek, akkor biztosan oda dobják a bombákat, ahol ezek a német hadiszállások vannak. Apámnak volt egy szürke overallja, amiben az autószerelést tanulta; hogyha az országúton valami történik, tudja, mi a teendő... A német légierőnek világoszürke volt az uniformisa, úgyhogy ebben a szürke overallban nem tűntem fel. Overallban, meg németes sapkában úgy néztem ki, mint egy német repülőgép-szerelő. Bevált a csel, mert senki nem bántott. Ez volt az én háborús foglalatosságom. Akkoriban a Hungária körút felé laktam egy albérletben egy másik mozgalmistával; őt később megölték. Az unokatestvéremet is, aki feljött Kassáról Pestre, és szintén tagja volt az ellenállási mozgalomnak. Róla csak később tudtam meg, hogy mi történt. Fogták magukat valakivel az ellenállásból, és nem valami titkos dolgot terveztek, hanem egyszerűen csak felfegyverkezve bevették magukat egy zuglói ház pincéjébe, hogy ha majd jönnek a nyilasok, lelövik őket. De a lakók beköpték őket. A nyilasok meg kinyírták mindkettejüket. De hát ez fölösleges hősködés is volt a részükről – bárkit nyíltan kihívni... Közben én is elmentem az albérletből, mert messze volt, de mondták, hogy elbújhatok egy biztos jó helyre a Szentendrei úton. Ez egy nagyon nagy telek volt, ahová a lelőtt amerikai bombázókat vitték. Volt olyan, amelyik még egészen jó állapotban volt; mi azzal szórakoztunk, hogy bemásztunk a gépekbe, és bombázó pilótást játszottunk. Ekkor jött a '44-es kiugrási kísérlet. Mondták, hogy a németek vonulnak be, és hogy itt sem leszünk biztonságban. Bár a katonaság fennhatósága alá tartozott ez a telep, és ők mondták, hogy mi munkaszolgálaton vagyunk ott; de ki-be járhattunk szabadon. Szóval munkaszolgálatról szó sem volt. Viszont félni lehetett, hogy a nyilasok megtudják, hogy a magyar katonaság zsidókat rejteget. A katonaság gyakorlatilag segített, csak aktívan nem vett eléggé részt az ellenállásban – ez volt a baj. Nem mertek. De nekik is igazuk volt: a németek túlerőben voltak, és nem akarták, hogy őket is megöljék. Viszont segítettek, amikor a németek már bent voltak, meg a nyilasok is léteztek. Bár a nyilasok sosem voltak teljesen megszerveződve – úgy, mint később az oroszok –, mindig ki lehetett tolni velük, sokkal lazább volt ott a rend.

Közben a szüleimmel is sok minden történt. A Ráday utcai bérházunkban volt egy lakó, aki jóban volt az apámmal, és amikor elmentek nyaralni a Balatonra, mondta, hogy amíg nem lesznek a lakásban, addig menjünk le hozzájuk, ha nagy veszély van – nehogy elvigyenek minket. Apám megszívlelte. Anyámmal épp válófélben voltak; legalábbis külön éltek, mert az anyám valaki mással járt, és az apám is elkalandozott néha amolyan parasztlányfélékkel, akik nagyon tetszettek neki. Lehet, hogy el is váltak volna, ha normális a helyzet. De közbejött a háború. Szóval én apámmal lementem ebbe a lakásba, ahol majdnem egy évig laktunk. Nagyon nehéz időszak volt. Emlékszem, anyám tanácsokat adott nekünk, hogy mit főzzünk. Még emlékszem a paradicsomos káposztára, ahogy elmondta, hogy hogyan kell csinálni, meg különböző receptekre. Ő először ugyanazon a környéken lakott, mint mi, a Közraktár utcában. Ott kijelöltek egy csillagos zsidóházat, ahová beterték a zsidókat. Később én is jártam ott, többször felkerestem az anyámat. Az is kalandos volt, mert akkor már mondták, hogy elviszik őket. De én felmentem a padlásra, onnan a tetőre, a tetőről a másik házra, és onnan szépen elsétáltam. Szóval még nem voltak ezek a dolgok annyira megszervezve, mindent meg lehetett oldani. Anyám végül ott maradt. Apámnak viszont be kellett vonulnia munkaszolgálatra Dunavarsányba. Aztán egyszer felhívott az ezredes, akivel együtt szolgált ott: azt mondta, hogy hozzam el az apámat, mert nemsokára indulnak a frontra, de

azt az apám a kora és az ottani viszonyok miatt már nem bírná ki. Azt mondta, elengedi. Apám korábban katonatiszt volt a K und K-nál, így lett jóba az ezredessel – közös emlékeik voltak az első világháborúról... Akkor érte mentem, és vele együtt az anyámat is elhoztam.

Apám és anyám végre egy helyre kerültek; egy védett házba a Pozsonyi úton. Rengeteg zsidó lakott ott: orvosok, ügyvédek... De nekem volt ez az összeköttetésem az ellenállási mozgalommal, akik óva intettek, hogy ez sem fog segíteni. A nyilasok pontosan tudják, hogy hová kell menniük. Oda is mentek később, és mindenkit elvittek a házból a Szent István parkba. Ott lőtték a Dunába őket. A hullák mentek le a folyón. De engem annak idején csak figyelmeztettek; nem tudtam, hogy baj lesz. Azt mondták, hozzam ki a szüleimet. Puskához meg nyilas karszalaghoz hozzá tudtam jutni. Tudtam, melyik házban vannak, úgyhogy bementem, és elkezdtem gorombáskodni mindenkivel, hogy „Na, akkor ezek a zsidók! Jöjjenek! Ne hozzanak semmit!“. A szüleimet meg sajnálták, hogy szegényeket elviszik. Szerencsére csak egy őr volt a kapuban, annak mondtam, hogy „Kitartás, éljen Szálasi!“, és innentől kezdve minden rendben volt. Így sikerült kihoznom őket. Hála a nagyon jó összeköttetésemnek, hamis papírokat is tudtam szerezni. Ezeket a papírokat úgy töltöttük ki, mintha a szüleim Brassóból jönnének, a nevük pedig Fábián lenne – az is F-fel kezdődik. A papírokkal elmentünk, és igényeltünk egy elhagyott lakást a Kisfuváros utcában – zsidó lakás volt –, oda beköltöztünk. Jó kis lakás volt. Amikor meg kezdődött az ostrom, lementünk a pincéjébe. Ott vártuk ki a háború végét.

De közben még volt egypár kalandom. Egyszer mikor kimentem élelmiszerért, a körúton a Royal Hotelnél, ahol volt az egyik nyilas központ, odahívott magához az őr. Rámutatott a karszalagomra, ami a Nemzeti Szocialista Párt karszalagja volt, nem a Hungarista Mozgalomé, és megkérdezte tőlem: „Testvér, te nem tudod, hogy ti már beolvadtatok?“ „Dee, tudom, tudom“ – mondtam. Erre ő: „Akkor menj fel, és szerezz egy másik karszalagot!“ „Jól van, testvér. Köszönöm, hogy szóltál“ –, és elindultam felfelé. De nem mentem fel, csak bementem a lépcsőházba. Annak a háznak a pincéjében lőtték agyon az embereket. Azokat, akiket behoztak az utcáról. Úgy csináltam, mintha felmennék, de csak ácsorogtam a lépcsőházban. Aztán ha jött valaki, akkor meg úgy csináltam, mintha lemennék. Ott voltam egy ideig, hogy az legyen a benyomás, hogy odatartozom. Amikor mentem le, már köszöntöttek, hogy „Kitartás, éljen Szálasi!“ Akkor már volt egy nyilaskeresztes valamim; azt kitűztem gyorsan, kivonultam, és megköszöntem az ajtóban álló őrnek, hogy szólt. És akkor vittem haza lisztet, babot – abból éltünk. De nem éhezünk soha. Persze nem mondtam el a szüleimnek, hogy közben majdnem megöltek. Felelősnek érezték volna magukat.

De ennél abszurdabb történet is volt. A Röck Szilárd utcában, a Gutenberg tér környékén volt az iskola, ahova jártam. Nem a középiskola, hanem az elemi iskola, ami a zsidó tanítóképző gyakorló iskolája volt. Ma is ott van a rabbiképző. Bár az Abonyi utcai iskola (a későbbi Anna Frank Gimnázium, aztán meg Scheiber Sándor iskola) épületét elvették, és nem adták vissza a zsidó hitközségnek. De minek is, hisz alig vannak Pesten zsidók. Szóval annak idején ott rabbi- és tanítóképző volt, és azok, akik oda jártak, rajtunk gyakoroltak, elemistákon... Egyszer a nyilasok elfoglalták ezt az épületet, én meg az ellenállási mozgalom megbízásából odamentem, hogy megpróbáljak hamis papírokkal beférkőzni: felajánlottam, hogy elvállalom az éjjeli őrzést az épület előtt. Így legalább megtudhattuk, kiket vittek be oda. Hát, ott is ilyen „nagyon okos“ kis mesteremberek voltak – mint suszter, s a többi – a nyilasok; őket is nagyon könnyen ki lehetett játszani. Úgy örültek, hogy jött valaki segíteni nekik. Így ott álltam a volt elemi iskolám előtt, mint nyilas – hamis papírokkal meg karszalaggal a karomon.

A papírokat a mozgalomtól kaptam. Ott olyan papírt kaptál, amelyet akartál. Minden meg volt szervezve. Nem tudtuk, hogy ki adja, csak mondtuk, hogy kéne, és adtak. Főleg fiatalokból állt a mozgalom, de a vezetésben középkorúak voltak. Nagyon jól ki voltak találva a dolgok. Nagyon sok embert ki is mentettek úgy, hogy amerikai pénzzel fizettek le nyilasokat. De volt olyan is, hogy a családnak le kellett adnia a teljes vagyonát, és akkor kimenekülhettek Svájcba. Egyébként Munk Péter is így menekült meg. Az egész családi vagyont odaadták Göbbelsnek, amit így nem a német náci párt kapott meg, hanem ő maga személyesen, és így a teljes családjával eljutottak Svájcig. Aztán talán ott is adtak valami pénzt, de azt már nem is biztos, hogy kellett – ők ugye semlegesek voltak.

Amikor itt is vége volt a harcoknak, az emberek fölmerészkedtek a pincékből. Mi is eljöttünk a Kisfuvaros utcából, hogy megnézzük, hogy áll a házunk a Ráday utcában. Félve mentünk; mondtam is, hogy előremegyek, és bekukucskálok az Erkel utcából, de örültem, mert még állt a ház. Bár volt egy ágyúbelövés az erkélyen. Mivel még tél volt, ott húzott be a szél, de az első emeleten volt egy lakás, ahonnan egy magas rangú, egyébként német származású katonatiszt elmenekült Németországba, és a sors iróniájaként abba a lakásba költöztünk. De a házunkban lakott egy nyilas is, és – ez már később történt – hogy saját magát védje, feljelentett engem az oroszoknál, hogy náci vagyok. De nem a ruha miatt, hanem csak mert hallotta valakitől. Erre elvittek az oroszok; ha jól emlékszem, a mai Rádió épületébe. Az ő technikájuk az volt, hogy nem engedték az embert aludni: ott kellett ülnöm, és mindig ellenőriztek, hogy ébren vagyok-e. Aztán hajnalban bevitték vallomástételre. Apám meg volt rémülve, de tudta, hogy az ellenállási mozgalomban voltam, meg hogy kik voltak még ott, úgyhogy megkereste őket, és elment hozzájuk. Ők küldtek egy papírt, hogy az Ellenállás igazolja, hogy a mozgalomban vettem részt, és ezért viseltem megtévesztő uniformist. A tiszt, aki behívott, beszélt magyarul. Kihallgatott, én mindent elmeséltem; aztán mondta, hogy apám is pontosan ezt mondta, úgyhogy írjam alá a vallomásomat, és elmehetek. De hát nem mindenkivel volt ez így. Wallenberget például elvitték, hiába mentett meg rengeteg zsidót – ő túl közel volt az amerikaiakhoz. Sztálint és az oroszokat csak ez érdekelte. Aki meghal, az már nem veszélyeztetheti őket. De ez ott ma is így van. Nem újdonság. Hát, akkor is voltak ilyen rizikós részletek. Utána viszont nekem nem volt abból gondom soha, hogy ellenálló voltam. A szüleimmel laktam együtt, akik végre megnyugodtak.

Aztán jött a választás. A Kisgazdapártot választották meg. Annak lett a vezetője Nagy Ferenc. Nem volt egy nagy párt, mégis mindenki rá szavazott. Mi is. Hogy is ne szavaztunk volna rá – Nagy Ferenc az egyik lakónk volt! Később vele cseréltük el a lakásunkat, mert anyám nem akart akkora lakást takarítani. Ő javíttatta meg a belövést. A politikában akkoriban voltak balról a szocdemek, akiket még Horthy is engedett. Viszont a kommunistákat már nem, meg a nyilasokat sem. Horthy kizárta a szélsőségeket. Annak idején a legbaloldalibb párt a szocdem párt volt Kéthly Annával és a többiekkel. Utánuk jöttek a kisgazdák – az egy középpárt volt –, meg voltak a nemzeti pártok; olyanok is, amelyek nem nagyon szívelték a zsidókat. Horthy sem különösebben; csak Horthy tudta, hogy a zsidók nélkül nincs kereskedelem. Semmiképpen sem akarta, hogy a zsidókat elvigyék, mert azt gondolta, hogy a többieknek nincs tehetségük a kereskedelemhez. Ezért óvta a pesti zsidókat; amiért a gazdag zsidók hálából eltartották a feleségét New Yorkban, miután ő Portugáliában meghalt. De a mi családunk is támogatta Horthyt, hogy fellépett az elszakítás, a megtépezés ellen. Apám, amikor a csehek bevonultak a Felvidékre, azt mondta, hogy soha nem lesz csehszlovák állampolgár, mert ő csak magyarnak ismerte el magát. Fel sem merült, hogy ne legyen lojális

a magyar eredetéhez. Akkor át is költözött Pestre – talán ő volt az egyetlen a családból, aki fogta magát, és vagyonával, mindenével együtt átköltözött. A kormányzó elkövetett mindent, hogy Magyarország visszatérhessen ezeréves múltjához. Apám persze, hogy támogatta ebben. A kommunisták gyűlölték Horthyt; mert semmilyen szélsőséget nem vett be a kormányba. Hogy Hitler-párti lett volna, az sem volt igaz. Neki csak képviselnie kellett a magyar érdekeket; ahogy az amerikai elnök is felesküszi, hogy csak az amerikai érdekeket védi, Horthy Miklós is felesküdt, hogy csak a magyar érdekeket fogja szem előtt tartani. Amikor Hitler Európa ura volt, akkor neki kötelessége volt megjelenni nála; meghallgatta, de ő egy magyar ember volt, és a magyar érdekeket képviselte. Később befeketítették – mint ahogy a szélsőségesek mindenkit befeketítenek. A kommunisták alatt bűn volt az irredentizmus. De ez nem irredentizmus: ezeréves Magyarország volt; ki akarta volna kiárusítani? Korábban a magyarok rendszeren bántak a kisebbségekkel. Ha a régi képes tankönyveket megnézzük, ugyanúgy ott voltak a szlovákok, a cigányok... csak akkor még mind magyarnak vallották magukat. Aztán az oroszpartiakat ez nem érdekelte. Nekik ez nem is volt az érdekük; Kárpátalja még ma is az oroszoké. Régi technikája a kommunistáknak ez a provokáció. A háború után ugyanígy volt: a nyilasokat behívták azért, mert nyilasok, és felajánlották nekik, hogy ha életben akarnak maradni, lépjenek be a pártba; de figyelmeztették őket, hogy ha valami más irányba mozdulnak, és nem lesznek lojálisak, akkor felhosszák, hogy nyilasok voltak, és akkor akár ki is végezhetik őket. Ez így ment. A zsidók meg lehetnek hóhérok: őket berakták a kommunista hivatalokba – mint Péter Gábort –, és azt mondták nekik, hogy itt megbosszulhatnak mindent. Miközben a nyilasok mind ott voltak... Ez borzasztó visszás helyzet volt, és akinek volt esze, az elment akkor Magyarországról. Hát, én is kimentem. Itt nem lehetett nyerni. Csak azért jöttem vissza, mert az oroszok kivonultak.

De közvetlenül a háború után még én sem gondoltam arra, hogy emigráljak. A kutya sem szavazott akkor a kommunistákra; 15 százalékkal nem lehetett csak úgy kormányt alakítani. Nem sokkal korábban alakult meg viszont a MADISZ, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség – ez jól hangzott. Egy újságban hirdették, hogy lesz egy filmtagozatuk, én meg kiszúrtam. Mondtam a barátomnak, Somló Tominak, aki szintén ott lakott a Ráday utcai házunkban, hogy menjünk el, nézzük meg, mi lesz ebből. Annyira meg akarták nyerni az ifjúságot, hogy nem mondták, hogy ez egy kommunista kezdeményezés, csak hogy magyar, demokrata meg ifjúsági. A párt ugyan már ekkor elkezdte hangoztatni a kommunista propagandát: akinek privát mozija volt, azokat azonnal elnevezték kapitalistának meg népellenségnek. Kezdetben mi még nem tudtunk a MADISZ érdekltségéről, csak mindkettőnknek nagyon érdekelt a keskenyfilm. Én már korábban mondtam, hogy nagyon szeretnék filmezni, és 13. születésnapomra kaptam is egy 9,5 mm-es francia felvevőgépet apámtól. Ezzel kijártam filmezni a Dunára; filmeztem a barátaimat, ezt-azt. Az ostrom előtt a budai Duna-parton volt egy klubhelyisége a Magyar Keskenyfilm Szövetségnek, ahova mindig lejártam. Akkor már volt egy keskenyfilmvetítő is, egy 16 mm-es, amit a háború alatt szereztem. Tulajdonképpen egy magyar fickó lekoppintotta az amerikai Bell&Howell hangosfilmvetítő gépet, és nagyszerűen előállította. Nagyon jól működött, én meg elég olcsón megvettem tőle. Szép, nagy masina volt. Még a háború után is megvolt. Így aztán volt, hogy kimentünk vele gyárhoz meg más helyekre, és az olyan kapott keskenyfilmeket, mint a *Világos út*, vagy hasonló orosz propagandafilmeket vetítettük. Egyszer még a Nyugati téren is vetítettünk. Sötét volt, feltettünk egy vásznat, és lejátszottunk valami orosz filmet. Ezért nem kaptunk pénzt, csak lelkesedésből csináltuk. Az ideológiai vonatkozásaival se nagyon foglalkoztunk, inkább

csak feltűnési viszketegség volt. Örültünk az új vetítógépünknek. Meg lelkesek voltunk nagyon: megjelent az első villamos, újra indult az élet, s a többi.

Amikor mi a MADISZ-hoz csatlakoztunk, akkor már csak a pártok kaphattak moziengedélyt.¹ A mozik kiosztásakor persze a Kommunisták Pártja meg az ügyeskedéssel szerzett filmes cége, a MAFIRT² kapta a legzsírosabb, belvárosi mozikat; egy másik részét a többi párt szerezte meg. Minket a külvárosi – rákospalotai, meg hasonló – mozikba akartak küldeni jegyszédőknek. De én nem mentem ki soha. Én a központban szerettem lenni, az Urániaival szemben a keskenyfilm-forgalmazásnál. A keskenyfilm német vezetőjéről tudtam, hogy a háború után elmenekült Németországba, úgyhogy üres volt az a hely, és így a mi klubhelyiségünk lett. Tele volt német híradókkal. Azzal szórakoztunk, hogy ezeket felvágjuk, és náciellenes filmeket készítettünk belőlük – hogy megmutassuk, mit lehet csinálni a filmekkel. Fiatal idők voltak; szórakoztunk. Közben a frissen szerzett mozikban már meglévő meg egyéb orosz filmeket – nagyon jó orosz filmeket – játszottak. De már mindent hússzor, és kellett volna valami más. Mi meggyőztük a komcsikat, hogy engedjenek ki minket, hogy hozzunk új, történelmi filmeket. A MAFIRT-tal tárgyaltunk, mert végeredményben ők értettek a filmekhez. Mondták, hogy csak ne hozzunk be semmilyen kommunistaellenes filmet, de tudták, hogy ennyi eszünk van – nem is engedélyezték volna. A kiutazásra az a moszkvai magyar segített nekünk orosz engedélyt szerezni, aki Balázs Bélának volt az egyik munkatársa – rajta keresztül ismertük meg. Ő pártfogolt minket, és mondta, hogy utazzunk ki, ha akarunk, próbáljunk meg jó filmeket találni. Megnyugtattuk, hogy biztosan nem fogunk semmi kommunistaellenes filmet hozni, majd kiválogatjuk. Annak idején az amerikaiak, mint a Metro-Goldwyn-Mayer is, csináltak oroszpárti propagandafilmeket. Oroszország akkor még szövetségesnek számított. Még a McCarthy-éra előtt voltunk. Így kijutottunk Londonba a Wardour streetre, a brit filmiparosok utcájába. Bejelentettük, hogy olyan filmeket akarunk vinni, amikben nincs egy rossz szó sem az oroszokról. Voltak cowboyfilmek, amiket gyártottak ezrével, de ezek negyedosztályú filmek voltak, amilyeneket nem vettünk. Viszont voltak gyönyörű filmek is. Az egyik az ír forradalomról szólt, az angol uralom elleni lázadást mutatata be – erre aztán nem lehetett azt mondani, hogy kommunistaellenes! Ez volt az *Odd Man Out*, James Mason játszott benne. A film isteni, még ma is megvan nekem kazettán. Aztán behoztuk a *Cézár és Kleopátrát* Vivien Leigh-vel, meg Claude Rainsszel – ez ellen semmi kifogás nem volt. De vettünk kommunista íróktól is filmet: Andersen Nexö kifejezetten kommunista volt; az ő filmre vitt *Dittjé*t hoztuk el. Ezekbe nem köthettek bele, mert nagyszerű filmek voltak. Sokáig mentek is a mozikban.

Aztól nem félték, hogy ne jönnénk vissza, akkor nem volt ilyesmi. Mi '46-ban kaptunk engedélyt; vonattal átmentünk Bécsbe; Bécsből pedig egy hónap múltán a dán Vöröskereszt vitt el minket Németországon keresztül Dániába – akkor még ott nem voltak vasutak. Azért vittek el minket, mert kicsit átvértük őket: azt mondtuk, hogy filmet csinálnánk róluk, a tevékenységükről. Aztán előadtuk, hogy a nyersanyag tönkrement, mert már előregedett, úgyhogy nem lehetett vele semmit kezdeni – de addigra már Dániában voltunk. Egyébként veszélyes volt az út odafelé. Meg se lehetett állni a kocsival, csak bizonyos kultúrhelyeken;

1 Magyarországon az alapvetően orosz irányítású Szövetséges Ellenőrző Bizottság még 1945-ben kimondta, hogy csak az általa engedélyezett négy párt (a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt) rendelkezhet a mozik felett. A filmszínházak végső felosztásáról hosszas többpárti egyeztetések után Rajk László belügyminiszter döntött. (A szerk.)

2 Magyar Filmipari Rt. (A szerk.)

különben kiraboltak volna minket. Közvetlenül a háború után éhínség volt. A dán Vöröske-
reszt meg hozta a csomagokat. De az is előfordult, hogy egy dán sofőr összetűzésbe került
egy oroszral: az orosz elkezdett vele kiabálni, de ennél is volt revolver, és meg is sebesítette
a kötekedőt – azok sem voltak nyápicok. Ez a Kitkat bárban történt, ahova a lányok után
jártunk. Vittünk is haza onnan pár lányt. Egy dollárért már lehetett kapni egy éjszakai társat.
Sokféle népség járt ott: a katonaság Magyarországról, oroszok, mindenfélék...

Amikor Dániába érkeztünk, és elkezdtünk érdeklődni, valaki ajánlotta, hogy keressünk
meg egy bizonyos Horthy Bélát, mondván, hogy ő sok mindennel foglalkozik, és biztos tud
majd nekünk segíteni. Amikor találkoztunk vele, mindjárt meg is hívott minket, hogy ebé-
deljünk nála. Neki volt egy német származású dán barátja, Ove Lerche, aki még a háború
előtt a magyar nemesekkel vadászott Magyarországon, és egy igazi kozmopolita üzletember
volt. A NEP idején, amikor a szovjetek szabad kezet adtak a kapitalistáknak, hogy új üzeme-
ket hozzanak létre, hogy legyen termelés, ő is elment Oroszországba, és mivel a dánoknak ott
jó híruk volt, szívesen látták; úgyhogy Sztálin megbízta őt, hogy alapítson az országban sör-
gyárakat... szóval ismerte a dörgést. Őt mondta, hogy kérdezzük meg, tudna-e segíteni. Ove
Lerche nagyon kedves volt velünk: amikor elmentünk hozzá, és látta, hogy fiatalok vagyunk,
mondta, hogy csak ne csináljunk semmit, majd ő megírja a szükséges papírokat. Minden
adminisztrációt, ami az export-importhoz kellett, megcsinált – mi nem is nagyon értettünk
hozzá –, nekünk meg csak alá kellett írni a papírokat (mindegyiken a nemzeti bankok en-
gedélyeivel). Nagy segítség volt; általa meg is tanultuk kicsit a szakmát, és nagyon lelkesed-
tünk érte, mert gondoltuk, hogy békeidő lesz, és akkor mi szervezhetnénk a kereskedelmet
Magyarország és Skandinávia között – ennek az Ove Lerchének a segítségével. Akartunk
venni heringet, ezt-azt, Ove Lerche mondta, hogy milyen jó dolgok vannak ott... De hát béke
nem volt: az oroszok maguknak vásároltak abból a kereskedelemből szerzett valutából, ami
nekünk járt volna; amiből üzletet lehetett volna csinálni Magyarország és Dánia, vagy Ma-
gyarország és Anglia között. Ezekre a valutákra az oroszok jóvátétel címén rátették a kezüket.
Elvitték, hogy ők csináljanak belőle üzletet. Úgyhogy itt nem volt mire alapozni.

Szóval miután megvettük a filmek jogait, és megegyeztünk a kintiekkel, itthon kaptunk
valami százalékot közvetítői díjként. Azt rendesen ki is fizették. Viszont mondtuk, hogy vissza
kell mennünk Dániába, mert személyesen kell engedélyezni a filmek szállítását. De ez per-
sze nem volt igaz. Idővel elküldték volna a másolt kópiákat; csak közben nekünk elvették az
útleveleinket. Amikor visszaértünk a budaörsi reptérre – akkor az működött személyszállító
reptérként –, nem adták vissza, mondván, hogy katonakötelesség vagyunk. Ez volt '47-ben,
amikor volt a változás, meg a meghamisított szavazás. Bementünk a MAFIRT-hoz – mert
nekik vettük a filmeket –, és mondtuk, hogy elvették az útleveleinket; így nem fognak kapni
semmit, mert Dániában úgy van megbeszélve, hogy mi intézzük az engedélyeztetést. Akkor
beszéltek az országos központtal az Akadémia utcában, és pár napon belül csörgött a telefon,
hogy megvannak az útlevelek. Ők megkapták a filmeket, amit az összes nagyobb színházban
sokáig játszottak. Mi viszont, amikor kimentünk, már nem jöttünk vissza. Itt már nem lehe-
tett egzisztenciálisan létezni, semmilyen szempontból. Meg különben is: az ember ebben a
korban világot akar látni, így hát elindultunk.

A szüleimtől nagyon nem köszöntem el, mert akkor tulajdonképpen még nem tudtuk, mi
lesz. Csak később levelztünk. Nekünk kicsit nehezebb lett, úgyhogy apám küldött valami
pénzt, azt félretettük, és abból mentünk ki később Jablonszki Tibor nevű barátommal Brazí-
liába. Ők meg elmentek Izraelbe. Nem volt könnyű, de összehozták valahogy. Egy idő után

kitelepítettek mindenkit vidékre, akinek kapitalista háttere volt. Így őket is. Aztán visszaengedték őket, de csak a külvárosban lakhattak. Haza nem költözhettek, a házukat elvették. A villát nem: azt még korábban eladtuk egy másik zsidónak, hogy abból hozzuk rendbe a bérházakat – úgyhogy attól a másik zsidótól vették el. A szüleim végül kérvényezték, hogy kimehessenek a rokonaikhoz Izraelbe, mert annyi pénz még volt félretéve, hogy ki tudjanak menni. Ez eltartott egy ideig, de aztán megjött az engedély, és ők is emigráltak. Ott éltek azután. Apám a hatnapos háború környékén halt meg, de ahhoz semmi köze nem volt. Bronchitise volt, amit még az első világháborúban kapott el, amikor tiszt volt, a rabbi szárnysegédje.

Mi, miután újra kimentünk Dániába, egy újabb évet töltöttünk ott, de mivel akkor úgy nézett ki, hogy az oroszok még esetleg elhódítanak egy pár országot, és már Lengyelországban jártak, elkezdtünk válogatni, hogy melyik országba menjünk. Annak idején még nem volt tévé, de voltak előadások Koppenhágában, amiket olyan utazók tartottak, mint amilyenek most szerepelnek a tévéműsorokban, képes-vetítős bemutatók. Egy ilyen alkalommal láttunk fotókat Braziliáról. Nagyon tetszett nekünk, úgyhogy elmentünk a barátommal a koppenhágai brazil követségre, és mondtuk, hogy kellene nekünk egy vízum. Ott kérdezték, milyen útlevelünk van. Az viszont nem volt érvényes, csak Skandináviába – arra az egy utazásra. De nyugodtan válaszoltuk, hogy ezt elintézzük. Hát úgy intéztük el, hogy elmentünk egy bélyegzőkészítőhöz, és lerajzoltuk neki, hogy pontosan milyen bélyeget kellene csinálnia. Én tudtam angolul, mert még korábban tanultam privátban, úgyhogy nem volt gond elmagyarázni. Mondtam, hogy magyarul lesz – azt nem, hogy útlevelbe való bélyegzőnek –, őt meg nem is érdekelte... Nekünk már annyi gyakorlatunk volt a hamis papírok gyártásában itt Magyarországon, hogy az ember mentse az életét: születési bizonyítványt, meg minden egyebet; és az ilyen hamis papírokat mindig bevették. Szóval bepecsételtük, és kihúztuk azt, hogy Észak-Amerika, hogy kicsit valódibbnak tűnjön az engedély. Úgyhogy Dél-Amerika rendben volt, és a követségen is elégedettek voltak, adtak is vízumot. Nem volt probléma.

Aztán találtunk egy norvég teherhajót – egy Liberty Shipet, amivel még az amerikaiak szállítottak a világháborúban, de mivel már nem kellettek nekik, eladták szállítóhajónak. Egy ilyen mentünk Braziliába. Két hétig tartott Göteborgból az út. Ott aztán volt valami ismeretségünk a helyi magyaroknál, úgyhogy kezdetben velük beszélgettünk. Az egyikük ismert egy amerikai ezredet, aki szeretett grillpartikat rendezni, meg aztán látta, hogy ott vagyunk árván, úgyhogy egyszer meghívott minket is. Akkor mondtuk, hogy fényképezésket vagyunk, meg hogy foglalkoztunk filmekkel. Ő megígérte, hogy körülnéz, hátha van valami munka. Végül a Földrajzi Intézetben szerzett is nekünk állást, ahol épp akkor alakult egy film- és fényképosztály; expedíciókra akartak vinni magukkal fényképezésket, akik illusztrálnák az országokról, vagy bizonyos zónákról készített tanulmányokat. Később még dokumentumfilmet is kellett készítenünk, úgyhogy vettünk magunknak filmfelszerelést is: egy profi német kamerát. Nagyon jól megvoltunk. Ez csak egy szolidan fizetett, állami állást jelentett, de nekünk bőven elég volt. Jó barátunk volt egy nagykövet, aki egy híres nemesi családból származott, Macedo Soares, brazil külügyminiszter is volt egy időben. Ő pártfogolt minket, és az ő kinevezettje volt a Földrajzi Intézet főnöke. A nagykövet a Földművelési és Statisztikai Intézet főnöke volt; a nagyfőnök. Már pár éve ott dolgoztunk, amikor az ottani politikai változások miatt a katonaság átvette az intézet irányítását. Ők viszont nem nagyon szerették a külföldieket. Elbocsátani nem tudtak minket, de az új vezető elég kellemetlen fráter volt. Úgyhogy egy időre elhelyezkedtünk máshol. A barátomnak meg Kaliforniában élt a lánya,

aki hívta őt magához Los Angelesbe. Annak idején nem jöttek ki sokan Magyarországról, mert nem lehetett kijönni, ezért a magyar kvótarendszer szerint adott engedélyezés is meggyorsult. Bár így is eltartott 3-4 évig. Tibi hívott engem is, hogy menjünk be a követségre, de én mondtam, hogy nem akarok menni sehová. De ő csak erősködött, úgyhogy végül ráálltam, és beadtuk a kérelmünket. Később aztán szólt, hogy értesítették, hogy mehetnénk. Ekkor meg ő nem akart már menni; én viszont szívesen. Nekem is volt ott rokonságom, meg Braziliában ki nem állhattam a katonaságot. Egyszer össze is veszttem egy a légi haderőnél dolgozó generálissal: megváratott, én meg egy óra várakozás után felálltam, és elmentem; úgyhogy nagyon dühös lett rám. Én mondtam neki, hogy nem vagyok brazil állampolgár, úgyhogy engem ő nem dirigálhat... a Brigadeiro.

Végül '54 telén, éppen újévkor, elmentem Amerikába. New Yorkban lakott a nagybátyám. Ő adott egy kis pénzt az indulásra, mert a jegyre kellett pénz. De segített állást is találni egy fotóstúdióban, egy hirdetővállalatnál, ahol aztán egészen a '80-as évek elejéig dolgoztam. Mind több és több fizetést kaptam; a végén már én voltam a fotóosztály vezetője. Mielőtt visszajöttem, az utolsó hat évben volt egy saját cégem is, addigra önállósítottam magamat. Akkor jobban kerestem, meg sokat is takarékoskodtam. De mindig sokat dolgoztam. Hétfővégre is mindig adtak valami munkát, aminek én nem nagyon örültem, mert kirándulni szerettem volna. Mindenesetre megkérdeztem, hogy mennyit fizetnének érte: „1500 dollárt”, úgyhogy mondtam, „Jó, viszem, hétfőre meglesz...” Ilyenkor mindig magyar rádiót hallgattam a sötétkamrában. Magyar műsor volt szombaton és vasárnap is; meg magyar istentisztelet: katolikus, református, mindenféle. Nagyon sok privát rádióállomás volt. Ha valaki lengyel volt, hallgathatott lengyel adást; ha valakit meg a vallásos, ortodox zsidó dolgok érdekelték, azoknak is volt külön adóállomásuk. De volt albán meg görög rádióprogram is. 1956-ban mi is rádión követtük a magyar eseményeket. Nagyon lelkesedtünk. Gyakran kijártunk a Broadwayre sétálni. Vegyes, nemzetközi társaság volt; ott beszéltek meg, mi történik otthon.

Amikor kimentem, nemsokára megházasodtam. '57-ben született meg az első gyerekünk, a lányom, majd nem sokkal később a fiam is. De a feleségem később, '73-ban el akart válni. Én nem akartam, én a családot szeretem; de neki volt egy barátja, és ezért önállósodni akart. Nem gondolta, hogy a barátja egy év múlva majd el fogja hagyni, úgyhogy akkor elváltunk. Én rémesen szenvedtem. Ők meg aztán szétmentek, és neki azóta sincs senkije. Szóval tönkretette az életét; meg a miénket, meg a gyerekekét. A lányom akkor már egyetemre járt, azt én finanszíroztam, a fiam meg még gimnáziumba – neki nehezebb volt. Azután őt is egyetemre kellett elhelyezni. Azt is én fizettem. A lányom később nagy karriert csinált. De a fiamnak is jó; volt egy saját cége San Franciscóban, egy számítástechnikai cég, ami jól is ment neki, de most úgy döntött, hogy még visszamegy New Yorkba az egyetemre, hogy a leghaladóbb technológiát is megtanulja. Nagyon szorgalmas, és jól megy neki. Szóval jó család, csak hát, szétesett.

Én az itthoni változások után hazajöttem. A '70-es években már jövögettem, de akkor még nehézségeket okoztak a határon a hazalátogatóknak: várni kellett, mindenféle trükközések voltak, simliztek, s a többi... látni lehetett, hogy ez nem egy szabad ország. De aztán '89 körül visszajöttem, mert végül is én idevalósi vagyok. Csak nekem egy diktatúra elég volt. Az egyiket megúsztam élve, annak nagyon örültem, de többet nem akartam. Szeretek oda menni, ahová akarok, és nem akartam semmiféle kötött rendszerben élni. Az életveszélyes is.

Amikor visszajöttem, nem nagyon volt itt családtagom. A legtöbben meghaltak a háború alatt, vagy emigráltak az USA-ba, Izraelbe. Minden barátom új volt, új ismeretéseket szerez-

tem. De a még élő rokonaimmal is csak lazán tartottam a kapcsolatot. Ritkán beszélünk; akkor elmeséltük egymásnak, ki mit tapasztalt a háború alatt, mit tudott a többiekéről; ilyesmi. Amikor én meséltem a szüleimről, meg arról, hogy hogyan mentettem meg a nagybátyámat, akkor a lánya, akivel épp beszélgettem, azt mondta: „Ha egy embert megmentettél, akkor az egész világot megmentetted” – van egy ilyen zsidó mondás. Pedig hát nem voltam bátor. Inkább fiatal voltam. De az életben néha kell olyan dolgokat tenni, amik komoly kockázattal járnak. Ehhez viszont dönteni is tudni kell, és az emberek nem szoktak dönteni. A sok zsidó is, akit deportáltak, nem döntött. Pedig sokkal többen voltak, mint a tiszték. Nem hitték el, hogy a halálba hajtják őket, és nem döntöttek, mert nem mertek kockáztatni. Mert hát, ha az ember arra koncentrálna, hogy mi baj lehet, aztán azt kiszínezi magának, akkor nem dönt semmit. Aztán meg nagyobb baj lehet, ugye... Én ezért szeretem a sziklamászást: kockáztatom az életemet, hogy dacoljak a halállal, és legyőzzem Isten akaratát; harcolok ellene, és az ellen, hogy eleve elrendelje a sorsomat. Ha győzők, örülhetek a sikerélménynek. El kell tudni hinni, hogy ha útközben adódik is valami probléma, akkor az ember azt is át fogja tudni hidalni valahogy... Ilyen volt az én szexváltásom is.

Amikor három éve eldöntöttem, hogy megműttem magam, akkor is voltak persze bizonytalanságok. Kérdezte a pszichiáterem is, akihez a műtét előtt jártam, hogy mi lesz a szexuális orientációmmal, ha egyszer nő leszek. Erre nem akartam neki hazudni, mondtam, hogy még nem tudom; majd meglátjuk. Korábban én abszolút szabályos szexuális orientációjú voltam. Semmilyen szélsőségben nem gondolkodtam. Mostanra viszont megváltoztak a dolgok. Bár gyakorlatilag most is heteroszexuális vagyok, csak most heteroszexuális nőként kell élnem. Ez a helyes. Van egy ismerősöm, akivel körülbelül egy éve ismerkedtem össze, illetve kettőjünkkel, mert már régóta együtt volt egy fiúval. Korábban ő is fiú volt, de ő azt mondta, hogy soha nem volt homoszexuális. Jó, hát én nem vitatkozom, technikailag nem is tudom. Mondta, hogy gyakorlatilag ők nem folytattak homoszexuális kapcsolatot, csak nagyon kedvelték egymást. Szexuálisan nem próbáltak érintkezni. Most viszont, hogy megváltoztatta a nemét, és férjhez ment hozzá, kitörő volt az öröm. A műtét nagyon jól sikerült – ő Belgrádban műttette magát –, és azóta a boldogság mezejére léptek. Imádják egymást, a szex nagyon jó – ezt szokta is hangsúlyozni mindig, mikor idejön. Ők fiatalok. Nálam ez még nem állt be, ez a szex dolog, de nem vagyok ellenére. Szexuálisan nyitott vagyok. Nagyon sok barátnőm van, akikkel kedvesek vagyunk egymással; talán szeretjük is egymást, de én már csak megrögzött heteroszexuális vagyok, és ha nő vagyok, akkor már mégiscsak egy fiúval kellene lennem. Jobban beleillik az ember a női szerepbe, ha férfival jár.

Persze nagyon sokféle ember van. A transzvesztiták például, akik időnként átöltöznek, mert bizonyos élvezetet kapnak, főleg szexuális élvezetet, abból az anomáliából, hogy úgy néznek ki, mint egy nő, de mégsem, szexuálisan gyakran maradnak a saját oldalukon. De ők általában nem is néznek ki tényleg úgy, mint egy nő. Ráadásul olyan is van, aki reménytelenül csúnya. Ismerek ilyet. De van olyan, aki meggyönyörű. Van olyan, aki állandó jelleggel átöltözik, és úgy él. Az emberek nagyon különbözőek. Sokakat ismerek ebből a társaságból, meg olyanokat is, akik átműtették magukat. Bécsben van egy nagyon jó közösség. Velük akkor vettem fel a kapcsolatot, amikor a műtéten gondolkoztam. Ott most már tizenkét éve működik egy transzvesztita-transzszexuális egyesület, aminek én is tagja lettem. A tízéves jubileumi konferenciájukon létrehoztak egy európai egyesületet is, meg tartottak egy kongresszust Bécsben. Most már mindenkit nagyon jól ismerek onnan. Megismerkedtem a skandináv egyesületekkel, meg másokkal is. Svédországban minden májusban meg szeptem-

berben szokott is lenni egy Bostadt nevű tengerparti kisváros szállodájában ilyen skandináv szervezésű transzösszejövetel. Ott nagyon kulturáltak az emberek. Egy hétig tart a rendezvény, vasárnaptól a következő szombatig; készülnek műsorral, különböző programokkal. Ilyenkor mindig jön oda egy parókakészítő Malmöből, hogy bemutassa a munkáit, és hogy hogyan kell ápolni ezeket a parókákat, aztán ott árulja őket. De másik nap meg valami más témáról van szó, és akkor mondjuk a sminkről tartanak előadást. Vagy van egy turbános szabó, aki Thaiföldről érkezik a segédjével, olyan gyors szabó, mint amilyenek Hongkongban is vannak. Ők általában szikhek (szakállasak, és a bajuszuk is fel van kötve), és gyönyörűen dolgoznak. És akkor ő is hoz mintákat a találkozóra: ki lehet választani a selymet, vagy amit akarsz, és aztán meg lehet mondani, hogy milyen fazonú ruhát szeretne az ember, vagy ki lehet választani a divatlapból is, ha valakinek nincs pontos kívánalma. Nagyon szépen dolgozik, és ott nagyon olcsón is.

Az európai transzmeműek szövetsége egyébként szinte minden európai országban jelen van, kivéve a kelet-európaiakat. Azért, mert ilyenek, mint itthon is. Én a bécsi mintára – szerintem ők a legjobbak – akartam csinálni egy egyesületet, sok kirándulással meg programmal. Próbáltam összehozni, de nem sikerült. Több buktató is van vele. Egyrészt úgy látom, hogy az emberek még mindig nagyon félnek. Meg a fiatalok még nem is tudják, hogy mit akarnak. Persze van, aki tudja, de azt hiszem, az a kisebbség. Ők azok, akik tűzön-vízen át megcsinálják azt, amit kitaláltak, és biztosak magukban. De mivel vannak, akiknek ez csak egy vicc, vagy néha egy kis szórakozás, akkor azokkal nehezebb komolyabban együttműködni. Aztán azok, akik már át vannak műtve, nem mindig akarnak közösködni más szexuális kisebbségekkel; de ez meg állandóan változik. Mindenesre Magyarországra jellemző a sok csatározás ezekben a körökben is. De azért megpróbáltuk; utánanéztem, hogy hogyan kellene csinálni. Szerencsémre a szomszédban volt egy férfi, aki az ügyészségen dolgozik, a lánya meg ügyvéd, és mondta, hogy szívesen segít. Csak aztán meg a bíróságon gördítettek akadályt elénk – ahogy a melegek egyesületének, meg a többi egyesületnek is. Az a módszerük, hogy még ha előre meg is kérdezed, hogy honnan kell a szöveget venni, mit kell írni, és megadják, akkor ha beadod ugyanazt a szöveget, azt mondják, hogy ezt teljesen meg kell változtatni, mert egyáltalán nem jó. Ezt előre tudtam, úgyhogy utasításaik szerint újraserkesztettem a szöveget, illetve a lány is segített: még bevitte, mielőtt beadtuk, hogy megnézzék, így jó lesz-e. Azt mondták, rendben, ez jó lesz. Szóval végül is elszabotálni nem tudták, mert törvény szerint lehet szabadon egyesülni, de így akadékoskodni, azt tudnak. Viszont aztán egy újabb közgyűlést kellett volna összehívnia az egyesületnek, és ez már a tagoknak túl sok volt. Akkor inkább nem akarták az egész hercehurcát. Egy csomó félelem volt bennük, meg tagdíjat sem nagyon akartak fizetni – pedig hát az igazán aprópénz lett volna. Szóval egyelőre maradt az a honlap, ami volt, amikor én bekapcsolódtam. Ott nagyon sok tanácsot lehet kapni, abszolút jól használható. Az illető, aki készítette, és szintén át van operálva – nővé –, a mai napig fenntartja ezt a honlapot. Mindenki beír, akinek van valami ötlete, tanácsa, vagy aki újként kapcsolódik be, akkor kérdezhet, és segítenek neki. Ott működik egy élő közösség. De még lehet, hogy a jövőben összejön ez az egyesület is. Talán majd ha a bürokrácia sem akar ezekkel a szervezetekkel packázni csak azért, hogy a saját létjogosultságát és munkáját legitimálja – mert ilyen is van. De a bécsiek már mondták, hogy az se számít, ha nincs bejegyezve az egyesület. Attól még elismerték, hogy itt van egy egyesület – csak hát nincs.

Ugyanakkor ami a nemváltást illeti, az nagyon könnyen megy itt Magyarországon. Elismertetni magad, hogy nő vagy. Csak az a nagy bökkenő, hogy nincs megfelelő sebészeti

beavatkozás. Illetve van egy sebész Szegeden, de ő nem plasztikai sebész: néha sikerül neki a műtét, néha meg nem olyan nagyon. De most ez megoldást nyert azzal, hogy Belgrádban vállalnak ilyen műtéteket külföldieknek is. Nem olcsó, viszont minőségileg kiváló. Most a reform miatt itthon is drágább lett, mert eddig fizette a tb, de már megszűnt a teljes finanszírozás – egy ilyen műtét pedig nagyon drága. Én Thaiföldön csináltattam, mert először is a legjobb orvosok, sebészek vannak ott, gyönyörű kórházakban, és mindemellett olcsók. Míg mondjuk Amerikában egy ilyen műtét 30 ezer dollár volt, Európában meg 25 ezer, addig ott 8 ezret fizettem. Mondjuk nekem nem kellett hozzáadni semmi speciálisat – most ez az alapdíj talán 12 ezer. Ezért csinálnak hüvelyt, vaginát, és még melleket is – ebben az összegben a mell még nincs is mindenhol benne! De ha az ember mondjuk hosszabbítani akarja a vaginát vagy a hüvelyt, mert nem elég hosszú a pénisze, amiből kiképzik, vagy pedig körülmetélték, és így nem maradt elég bőr az átalakításhoz – ilyen technikai dolgok –, akkor még a bélből kell kivenni egy részt, ami viszont egy külön műtét. Ugyanakkor Thaiföldön szokott számítani a kor is, ami az én esetemben nem volt mellékes kérdés. Kb. 70 éves korig vállalnak ilyen műtéteket, de utána nem, mondván, hogy az túl kockázatos. Hát az én családomban olyan 95 évig élnek az emberek, de ha valaki nagyon vigyáz az egészségére, akkor még tovább is. Úgyhogy gondoltam, itt nem lesz semmi probléma – és nem is volt. De 10 évet letagadtam a koromból, ami nem volt nehéz. Nagyon akartam, hogy megcsinálják. De a sok izgalom ellenére végül a papírokat nem is kérték. Aztán kiderült, amikor egy társaságban voltunk, és valaki megkérdezte a sebésztől, hogy ki volt a legöregebb ember, akit átoperált, hogy egy 78 éves japán táncos. Így hát igazából fölösleges volt a sok elővigyázatosság. Pestről küldtem az összes vérvizsgálat eredményét, mert itt nagyon olcsón kaptam egy komplett vizsgálatot hormonnal, mindennel együtt. Azt küldtem el a sebésznek – meg elvittem Bécsbe, ahol találtam egy jó endokrinológust –, úgy, hogy ami magyarul volt, azt angolra fordítottam, hogy mindent lehessen érteni. A thaiföldi orvos azt mondta, hogy ez így rendben van, csak még egy elektrokardiogramot kell csinálni. Azt ott mindjárt megcsinálták a helyi szívosztályon. De már úgy kellett oda érkezni, hogy másnapra ki volt írva a műtét. Nem akarták, hogy ott feküdjön az ember hiába. Szóval az előtte való napon megérkeztem, akkor az orvos kiküldte a sofőrtjét értem a reptérre. Aztán megmutatták a szobát; este pedig ő maga is lejött a kórházba, hogy kicsit beszélgessünk. Mondtam neki, hogy hoztam állványt, videokamerát és minden felszerelést, ami ahhoz kellhet, hogy felvegyék a műtétemet, amit egyébként a honlapjukon előzőleg ajánlottak, mint lehetőséget. Csak aztán kiderült, hogy nem tudják használni, és nem volt, aki egy nap alatt betanulja, hogy hogyan kell kezelni. De abban egyetértettünk, hogy ez annyira nem fontos, és inkább a műtétre akartunk koncentrálni. Viszont végül mégis felvették, valami másik kamerával. Mondtam, hogy nekem nem kell egy nyolcórás film – ennyi ideig tartott a műtét –, csak az érdekesebb részek, úgyhogy kaptam egy CD-t, amin csak jelenetek vannak a műtétből. Nem is akartak mindent mutatni, nehogy le lehessen lesni valami trükköt. A film közben meg tipikus „liftzene” szól: olyan, mint amikor a hosszú liftezéseknél lehet hallgatni. De az egészen látszott, hogy nagyon profin végezték.

Előtte még Magyarországon – a néhány vizsgálat mellett – elmentem egy-egy pszichiáterhez is. Itt ez a feltétele annak, hogy valaki hivatalosan is kérhesse a nemváltoztatás elfogadását. A műtétet nem is muszáj végrehajtani... Az első pszichiáter, akinél voltam, csak meghallgatott, és leírta, amit mondtam, aztán azt írta, hogy bizonytalan a transznenűségemben. De később megtudtam, hogy másoknak is ugyanilyen véleményt adott, mert semmiről nem

akart határozni; nehogy aztán őt vonják felelősségre. A másik orvosnak viszont nagyobb tekintélye volt. Ő azt mondta, hogy menjek csak el, és csináltassam meg a műtétet; ő megadja a megfelelő véleményezést ahhoz, hogy aztán azt elfogadják az Egészségügyi Minisztériumban. A pszichiátriai vélemények kikérése egyébként nagyon okos dolog. A Semmelweis Egyetemen beszélgettem egy professzorral erről, és ő mesélte, hogy volt olyan eset, hogy valaki öngyilkos lett, mert miután megműttette magát, rájött, hogy nem tudja visszacsinálni, és ezért végzett magával. Ez persze egy elszigetelt eset; az emberek 90 %-a utána meg van elégedve az életével. De hát az egy minimum, hogy megállapítják, hogy valaki stabil személyiség-e, mert ha instabil, akkor előfordulhat, hogy nem tudja pontosan, mit akar, és akkor elszalad az egyik irányba, aztán vissza már nem tud, és csapdában érzi magát. Ez egy hosszabb pszichológiai folyamat. Vannak fázisok, amiken az ember ilyenkor átmegegy. Transzszexuális vagy akkor, amikor már a másik nemben vagy; amikor már át vagy műtve. De ez egy átmeneti dolog. Aztán vannak hivatalos definíciók, hogy ki a transzszexuális vagy a transzvesztita, amiket lehet használni, ha akarom. De ez semmiképpen sem hit kérdése. Azt mondhatom, hogy görögkeleti katolikus vagyok, vagy mohamedán – de ez nem egy vallás. Amikor a magyar állam már azt mondja, hogy nő vagyok, és ezért jár nekem a női orvosság, akkor már biztos, hogy nem érzem magam transzszexuálisnak. Attól, hogy ez valami állandó köztes állapot, vagy harmadik nem, isten őrizz – hát akkor tényleg meg lehetne ettől zavarodni. Szóval ez így van jól. Ha valakinek megvan az összes papírja arról, hogy ő milyen nemű, akkor az. Hogy hogyan jutott oda, esetleg orvosilag, aztán nem lehet gyereke, az nem számít. Az én koromban már úgysem lehet gyereke. Ez csak technikai kérdés. Én tudom magam definiálni: én nő vagyok. Már túl vagyok a kezdeti lelkesedésen; ez már nekem nem újdonság. De nagyon jól érzem magam, és most már minden normális vagányon van; élem az életem.

A hivatalos nevemváltásom nagyon könnyen ment. Miután megszereztem a pszichiátriai véleményeket, beadtam a papírjaimat az Egészségügyi Minisztériumba, akik egy idő után átküldték az engedélyeztetési iratokat a Belügybe. Azt hiszem, fél évig tartott, mire átment; de ma már ez is gyorsabban megy. Utána onnan elküldték oda, ahol a születési anyakönyvi kivonatot kiadták, a VIII. kerületbe. Aztán amikor oda bementem, nagy meglepetésemre kérték, hogy írjak egy nyilatkozatot arról, hogy milyen nevet szeretnék. Mert kötelesek voltak női nevet használni, ha már engedélyezték a nevemváltást. De ez így lenne operáció nélkül is, a pszichiátriai vélemények alapján. Nem is nekem kell névváltoztatási kérelmet beadni, hanem engem köteleznek rá, hogy új anyakönyvi kivonatot tudjanak adni! Miközben Ausztriában még könyörögni kell, hogy egy bizonyos nevet fölvehessél. Szóval erre büszkék lehetünk Magyarországon. Persze ezzel együtt olyan visszás helyzetek is adódhatnak – mint az egyik barátommal is történt –, hogy valaki átműtteti magát, de ahhoz, hogy megkapja a női műtétet igazoló papírokat, el kell válnia a feleségétől, tekintve, hogy Magyarországon ma még nem ismerik el az azonos neműek házasságát...

Egyébként az, hogy nemet kellene változtatnom, már gyerekkorom óta bennem volt, de ezt annak idején nem lehetett megoldani. Meg nem is lehetett rá gondolni. Egy másik világ volt. Szóval valahol az ember lelke mélyén ez már megvolt. Csak tilos listán szerepelt – ilyet nem lehetett csinálni. Az első ember, aki az újságokban megjelent, hogy átműttette magát, Christine Jörgensen, egy dán származású amerikai katona volt, és Koppenhágában valahogy összejött neki, jól is sikerült a műtét. Ez még majdnem közvetlenül a háború után volt, a '40-es évek végén, '50-es évek elején. Aztán volt Coccinelle, a francia, akit Afrikában műtöttek; meg Jan Morris, egy angol újságíró, aki a háború alatt volt tudósító. Ő azt is leírta, hogy hogyan

zajlott a dolog. De még akkoriban sem foglalkoztam annyira ezzel. A műtét még nem volt igazából lehetséges. Ritkaságnak számított. A feleségemmel való válásunknak ehhez semmi köze nem volt. Csak ahhoz volt köze, hogy neki volt egy fiúja, aki aztán otthagya. Viszont mindig ott motoszkált a fejemben ez a szexváltás, és most, hogy visszajöttem Magyarországra, és önálló voltam, elkezdtem rajta komolyabban gondolkozni, hogy meg lehetne-e csinálni. De először arra gondoltam, hogy ebben a korban ezt már nem lehet – kizárt. De hogy valaki más beszéljen le róla, keresgéltem az interneten, és mivel úgy tűnt, hogy Thaiföld lenne a legoptimálisabb választás, írtam egy e-mailt az ottaniaknak, hogy mondják meg, mik a műtéthez a minimumkívánalmak. Erre azt válaszolták, hogy csak valakinek írnia kellene, aki ismer, hogy komolyan gondolom ezt a dolgot. Hát ez nem volt probléma. Volt egy barátnőm, akinek a nevében írtam egy levelet angolul, és elküldtem ennek a thaiföldi sebésznek. Aztán később megmutattam a barátnőmnek is; azt mondta, rendben van. Utána a sebész visszaírt neki az én e-mail címemre, hogy ez így jó, csak akkor tudnia kell, hogy ha engem megoperál, akkor nemileg nem fog tudni velem érintkezni. Mintha ez nem lenne logikus! Mindenesetre eltettem ezt a levelezést, mert nagyon szórakoztató volt.

Aztán amikor egy hosszabb hormonkezelést követően megvolt a műtét, meg az egy hónapos gyógyulási időszak is, akkor visszafele a repülőgépen már női ruhában voltam; abban, amit még Bécsben csináltattam magamnak. Hát, másképp már nem is lehetett, mellekkel férfiruhában... De nem először volt rajtam női ruha. Régebben néha otthon is átöltöztem, mint egy igazi „closet queen”. Viszont ez nem volt kielégítő. Szexuálisan ad egy kis izgalmat, amíg még férfi az illető, de az ember ezt egy idő múlva megunja. Az utcára először Bécsben mentem ki átöltözve. Az ottani egyesületnek van egy törzshelye, egy pizzéria, ahová a transzok járnak, pont azért, hogy így gyűjtsenek bátorságot. Én először azzal a barátnőmmel látogattam meg ezt a pizzériát, akinek a nevében írtam később Thaiföldre a levelet. Ott megismerkedtem hasonló emberekkel, és együtt mentük egy vasárnap sétálni. Néha megfordultak utánunk az utcán, de nem volt semmi problémánk. Nem azt láttuk, hogy fura szerzeteknek tartanak minket, hanem inkább félnékeknek, akiknek nincs önbizalmuk. Szóval eltöltöttünk így egy napot, és kicsit erősödött a magabiztosságunk. Én mindig a barátnőmmel mentem, ő védett engem szellemileg. Egyszer viszont nem tudott eljönni, nekem pedig muszáj volt elintézni a dolgaimat, úgyhogy egyedül kellett mennem. De akkor sem volt sehol semmi gond. Ő, hát akkor az önbizalmam az égig szökött! Az volt az életemben a nagy esemény, amikor egyedül, ténylegesen egyedül fölültem a villamosra meg a metróra – és senki nem nézett! Elmentem a vendéglőbe, rendeltem ételt, de ott sem volt semmi gond. Lényegében erről van szó, amikor azt mondják, hogy operáció előtt két évig úgy kell élni, mint egy nő. Ez persze nem könnyű. Például így állást szerezni, az azért problémás ügy.

Mindenesetre én a műtét után nagyon jól éreztem magam. Azért még aggódtam kicsit, hogy a szomszédok mit fognak szólni. De a szomszédok azóta sokkal többet beszélnek velem, mióta nő vagyok. Azelőtt nem voltam nagy ügy, most viszont mindenki érdeklődik. Csak az egyik szomszéd – aki kicsit egyszerűbb ember – kérdezte, hogy minek. Gondolom, arra utalt, hogy ilyen korban már minek – mármint, hogy úgysem tud az ember szeretkezni. Pedig pont, hogy nem így van. Nekem azelőtt sajnos már lankadt a nemiségem, és már nem ment úgy, mint régen. Jó, hát örökké nem megy. De a nőknek, nekik mindig megy. Lehet, hogy nem kívánják, de technikai akadály a nincsen az idősebb nőknél sem. Így az ember meghosszabbíthatja a szexuális életét. Hát, figyelni kell rá, és mindig tágitani, különben összeszűkül. De ez az öreg nőknél is így van, ha nincs szexuális életük. Mesélte nekem a magyar nőgyógyász,

akihez járok, hogy volt egy 60-65 éves páciense, akinek elkezdett udvarolni egy idősebb amerikai úr, és félt, hogy mi lesz vele, ha elveszi feleségül, és nem tud vele szexuálisan érintkezni, mert annyira összeszűkül a hüvelye. Aztán járt oda, és a nőgyógyász tágitgatta neki egy ideig, de ő sem tudja biztosan, hogy végül elkelt-e. Nekem is mondták, hogy tágitgam. A műtét után ez különösen fontos volt, mert akkor még jobban is enged. A sebész megmutatta, hogy hogyan kell, meg eszközöket is adott hozzá; mondta, hogy még egy jó ideig tágitgam, de az is segít, ha szexuális életet élek.

Ami a műtét utáni reakciókat illeti, inkább azokkal van csak probléma, akiket korábban már intimebben ismert az ember. Nem a nőknél – nekik általában mind tetszik, meg normális a reakciójuk –, de a férfiak reakciója az elképesztő. Olyan, mintha valaki meghalt volna, és amikor összetalálkozik vele, akkor csak annyit tud kinyögni, hogy részvétem. A férfiak nem tudnak hozzászólni. Mélyebb beszélgetésem férfiakkal nem is volt a műtétről. Egyszer melegek készítettek velem interjút, és kérdezték, hogy milyen érzés volt az operáció után tükörbe nézmem. Mondtam, nagyon jó! De más férfiak nem különösebben kérdezték. Viszont akik szintén megműtették magukat, főleg az a transznő, aki feleségül ment műtét után ahhoz a fickóhoz, nagyon kíváncsi volt az eredményre. De én is: hogy hogyan dolgoznak máshol. Úgyhogy megmutogattuk egymásnak. Puncit, mindent. És mindkettőnknek nagyon tetszett. Nagyon jól dolgoznak Belgrádban is. Rögtön a műtét után a lányom is idejött. Ő nagyon örült neki. Azelőtt a nemek közötti szeparáció miatt – még apa és lánya között is – valahogy eltávolodott. A fiam volt inkább közelebb hozzám. Most viszont a fiam távolodott el jobban: nem ír annyiszor. Annyira, hogy külön írnom kellett neki, hogy az éves beszámolót legyen szíves küldje el nekem; hogy mit csinált ebben az évben. Aztán írt. De nem nagyon levelezünk. A lányom meg állandóan ír, írok neki, visszaválaszol, meg minden nyáron meglátogat itt. Azt hiszem, fölértékelődtem a szemében.

Most viszont én voltam nála. Volt egy kis szívműtétem, mert még gyerekkoromból visszamaradt egy szívbillentyű-gyulladásom. Nem oltottak be szamárköhögés ellen, és aztán lett egy reumatikus lázam, az okozta a gyulladást. Azon a nyáron pihennem kellett, de utána kinőttem – azt hittem én! Most viszont előjött. De csak ez az egy billentyű; egyébként egészséges vagyok. Amerikában csináltattam a műtétet, mert még mindig van ott biztosításom; és ott nagyon felkészültek. Kinéztem az interneten – vannak fent felvételek ilyen szívműtétekről, és nagyon meggyőzőek – egy kardiológust New Yorkban. Jó, hogy megnéztem, mert így egyből őt kerestem meg. De hát ma már internet nélkül amúgy sem tudunk élni, annyira rászoktunk. Minden ott történik... Szóval most megint találkoztam a lányommal. De a fiam is ott volt New Yorkban. A volt feleségemmel viszont ma már nem igazán találkozunk. Azt tudja, hogy átműtöttek – a lányom mondta neki –, de nem beszélünk róla. Amikor egy vagy két évvel az operáció után kérdeztem a lányomat, hogy mit szólt, diplomatikusan azt mondta: már nem emlékszem. Ami hát egy jó válasz. Mert nem igazán akartam tudni. De végül is nem nagy ügy.

A lányom egyébként már egy régóta ismert feminista, és nagyon jól ír. Az nagyon nagy dolog volt, amikor megkapta a Pulitzer-díjat. Össze is gyűjtöttem azokat a *Times* meg *Newsweek* magazinokat, amiknek a címlapján ő szerepelt – az egyiken Gloria Steinemmel, a feminizmus egyik istennőjével. Nagyon büszke voltam rá. De hát lehettem is. Nagy igazságtalanságokat leplezett le. Gazdasági spekulációkról, arról a rengeteg elbocsátásról, meg leépítésekről... Meg hát ami ellen a feminizmus harcol, az is egy hatalmas igazságtalanság – elfogult, rossz beidegződéseken, rossz szokásokon alapszik. Mondjuk én nőként nem

érzem hátrányos helyzetben magam. Én rendesen kommunikálok az emberekkel. Talán ez a kritérium. Az embereknek meg kell mondani a dolgokat. Nem ellenségeskedni, hanem tájékoztatni kell őket. Mindenféle anti-ilyen, anti-olyan dolgoknak az áll a háttérben, hogy mások nem tudják, hogy te mit csinálsz. Azt hiszik, hogy valamilyen szörny vagy. Minden azon alapszik, hogy az ember kizár-e másokat a világból. És ez vonatkozik akármilyen kisebbségre is. Egyszer repülőgéppel jöttem Magyarországra, és ott mondta a stewardess az egyik utasnak, hogy: „akkor maga magyar”. Mire az utas teljesen felháborodott, hogy ő nem magyar, ő izraeli! – ez olyan kihívó magatartás, amire semmi szükség nincsen. Én senkit nem akarok kihívni, és ebben az is segít, hogy nő vagyok. A nők általában nem provokálnak. Saját magamat is beleértve. Nem agresszívek. Így nem is kell felvennem a harcot az agresszív magatartással. Arra semmi szükség. Így sokkal jobb élni.

